

Απο την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: τιμωρητικότητα ή άμβλυνση των συγκρούσεων;

Χριστίνα Ζαραφωνίτου*

Για τους υπέρμαχους της ανταπόδοσης η τιμωρία δεν αποτελεί το μέσον για την επίτευξη κάποιου άλλου στόχου της ποινής αλλά τον ίδιο το στόχο της¹. Βάσει της καντιανής φιλοσοφικής προσέγγισης, η ανταπόδοση συγκεκριμενοποιείται μέσα από δύο αξιώματα: ότι μόνο οι εγκληματίες μπορούν να τιμωρηθούν και ότι όλοι οι εγκληματίες πρέπει να τιμωρηθούν². Η ιδέα του 'χρέους' που κάποιος οφείλει να πληρώσει ενσαρκώθηκε αρχικά, μέσα από το ιουδαϊκό 'οφθαλμός αντί οφθαλμού', το νόμο του αντιπεπονθότος³ ή της ταυτοπάθειας⁴ και το ρωμαϊκό *lex talionis*. Στο πλαίσιο αυτό, η ηθικότητα της τιμωρίας που οφείλει να υποστεί ο εγκληματίας δεν βασίζεται στο χρέος του μόνο απέναντι στο θύμα αλλά απέναντι στην ευρύτερη κοινωνία. Κατ' αυτό τον τρόπο η αποκατάσταση της δικαιοσύνης επιδιώκεται «με την ανταπόδοση του εγκληματικού κακού με άλλο ισάξιο»⁵ και η εξιλέωση και η μετάνοια που «επέρχονται με την τιμωρία» συνδέουν τη 'λειτουργία' της ανταπόδοσης με την αιτία της ποινής, εφόσον ο εγκληματίας τιμωρείται «επειδή έσφαλε»⁶. Η ανταπόδοση (*retribution*) αναφέρεται, άρα, στο παρελθόν (δηλαδή στο κακό που προξένησε ο εγκληματίας) και ως εκ τούτου διακρίνεται από τις μεταγενέστερες τελολογικές προσεγγίσεις της αναμόρφωσης (*rehabilitation*) και της αποτροπής μέσα από τη γενική και

* Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, Διευθύντρια του ΠΜΣ Εγκληματολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

1. Newburn T. (2007). *Criminology*. Willan Publ.: Devon, Cullompton.
2. Summer M. (2006). Λήμμα: "Retribution". In E. McLaughlin & J. Muncie (Eds), *The Sage Dictionary of Criminology*. Sage Publ.: London-California-N. Delhi, σ. 362.
3. Το αντιπεπονθός (=αμοιβαιότητα) είναι παράγωγο του ρήματος αντιπάσχω που σημαίνει «υποφέρω με τη σειρά μου», «παθαίνω κακό μετά από κακό που προξένησα», Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα, 1996, τ. 10^{ος}, σ. 421.
4. Μαραγκοπούλου Α. (1984). *Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας*. Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα, σ. 60.
5. Δασκαλάκης Η. (1985). *Μεταχείριση εγκληματία*. Α. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 8.
6. Στο ίδιο.

ειδική πρόληψη (*deterrence*), οι οποίες εστιάζουν στις συνέπειες της επιβολής της ποινής, μέσα από μια προβολή στο μέλλον.

Το *jus puniendi*⁷ απασχόλησε την ελληνική σκέψη της κλασικής Αθήνας κατά την οποία η ποινή «δεν αποτελούσε μιαν απλή εκδίκηση αλλά είχε ως στόχο την επίτευξη κάποιου κοινωνικού οφέλους»⁸. Στα *Ηθικά Νικομάχεια*, στο κεφάλαιο «Περί του δικαίου των αντιποίνων», ο Αριστοτέλης αποδίδοντας στους Πυθαγόρειους τον ορισμό του δικαίου ως «ανταπόδοσιν εις τους άλλους εκείνου, το οποίον επάθαμεν παρ' αυτών» εκφράζει την αντίθεσή του υποστηρίζοντας ότι «το δίκαιον των αντιποίνων δεν συμφωνεί ούτε με την διανεμπτικήν ούτε με την διορθωτικήν δικαιοσύνην»⁹. Θεωρώντας το άδικο ως 'ανισότητα' ορίζει τη δικαιοσύνη ως 'ισότητα' μεταξύ των δύο και, άρα, το «επανορθωτικόν δίκαιον θα ήτο μεσότης μεταξύ της ζημίας και του κέρδους»¹⁰. Ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί μέσα από το «δίκαιον της ανταποδόσεως» με την προϋπόθεση ότι η 'ισότης' θα ορισθεί κατά την έννοια της αναλογίας και η 'αμοιβαίότης' σύμφωνα με την αναλογία αυτή¹¹. Και ο Πλάτωνας, στον Πρωταγόρα, αποκλείει από την ποινή τη σκοπιμότητα της αντεκδίκησης αποδίδοντάς της αποκλειστικά τη λειτουργία διδασκαλίας της αρετής τόσο στο άτομο που παρ'νόμισε όσο και στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας¹².

Κάτω απ' αυτό το πρίσμα, η ανταπόδοση-αντεκδίκηση αντιτίθεται στην ίδια την έννοια της ποινής, η οποία θέτει ως προϋπόθεση την παρέμβαση της πολιτείας μεταξύ του δράστη και του θύματος¹³ και η φιλοσοφία της ποινής που αντανακλά στοιχεία αντεκδίκησης και 'μεταφυσικού εξιλασμού' μέσα από την επιβολή τιμωρίας, «δεν μπορεί να έχει θέση σε μια δικαιοκρατούμενη κοινω-

7. Ο Πανούσης (Πανούσης Γ. (2008). *Καθ' υπερβολήν. Χρήσεις και καταχρήσεις*. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 21) αναφέρεται στο «δίκαιον του κολάζειν», το οποίο ως «αρχή των ποινών» αποτελεί απαράβατο όρο συντήρησης της κοινωνίας και προστασίας του δημοσίου συμφέροντος.

8. Βλ. Φαρσεδάκης Ι. (1991). *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της*, Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα, σ.18 και Farsédakis J. (1994). «La question criminelle à Athènes à l'époque classique. Idées et réactions». *Αντιχάρισμα στη μνήμη του Καθηγητού Ιωάννου Κ.Παπαζαχαρίου*, Τ.Β'. Πάντειο Πανεπιστήμιο: Αθήνα, σ. 1032.

9. Φαρσεδάκης Ι. (1990). *Η εγκληματολογική σκέψη. Απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*. Τ.Α', Νομική βιβλιοθήκη: Αθήνα, σ. 68.

10. Στο ίδιο, σ. 66.

11. Στο ίδιο, σ. 69.

12. Κυριακοπούλου Ου. (2008). «Η εγκληματοπροληπτική λειτουργία της ποινής στο έργο 'ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ' του Πλάτωνα. Σύγχρονες προεκτάσεις». *The art of crime: www.theartofcrime.gr*, τ. 9.

13. Kellens G. (2000). *Punir. Pénologie & droit des sanctions pénales*. Éditions juridiques de l'Université de Liège: Liège, σ. 16.

νία»¹⁴. Το γεγονός, επίσης, ότι στηρίζεται –κατά σχεδόν αριθμητικό τρόπο– στη μέτρηση της βλάβης/ζημίας που προξένησε ο δράστης με την πράξη του χωρίς τη δυνατότητα εξατομίκευσης της ποινής, μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικές αδικίες δεδομένων των συνθηκών τέλεσης του εγκλήματος που δεν λαμβάνονται υπ’ όψιν.

Η ιδέα της αναλογικότητας μεταξύ ποινής και εγκληματικής πράξης υποστηρίχθηκε από την κλασική σχολή του ποινικού δικαίου. Το μοντέλο αυτό, βασισμένο στην αρχή της ελεύθερης βούλησης, απέδωσε αποτρεπτικό χαρακτήρα στην ποινή, την οποία προσέγγισε ως «αναγκαίο κακό» και όχι ως εκδίκηση¹⁵.

Ο αριθμητικός υπολογισμός της ανταπόδοσης από τον J.Bentham στόχευε στην καθιέρωση ενός ορθολογικού ποινικού συστήματος που θα αντικαθιστούσε το προγενέστερο καθεστώς των αυθαίρετων και απάνθρωπων ποινών. Τα αποτελέσματα δεν υπήρξαν ωστόσο τα αναμενόμενα. Είναι ενδεικτικό ότι ο πρώτος μεταεπαναστατικός γαλλικός ποινικός κώδικας χαρακτηρίστηκε από υπερβολές λόγω ακριβώς της προσήλωσης στην αρχή του ακριβούς καθορισμού της ποινής από το νομοθέτη και την απουσία ελεύθερης εκτίμησης από πλευράς του δικαστή, αδυναμία που διορθώθηκε από τον ποινικό κώδικα του 1810 ο οποίος καθιέρωνε μόνο το ανώτατο και κατώτατο όριο της ποινής, επιτρέποντας στον εφαρμοστή του ποινικού νόμου να εξατομικεύσει¹⁶.

Στον αντίποδα της προσέγγισης αυτής τοποθετείται η *αναμόρφωση* (*rehabilitation*) του εγκληματία ως βασική σκοπιμότητα της ποινής, η οποία αποτέλεσε την κυρίαρχη ποινική φιλοσοφία μετά το β’ παγκόσμιο πόλεμο. Εστιάζοντας στους παράγοντες που οδήγησαν τον εγκληματία στη διάπραξη του εγκλήματος, η προσέγγιση αυτή έθεσε ως στόχο την αντιμετώπιση με κοινωνικοθεραπευτικές επεμβάσεις που δεν είχαν τιμωρητικό χαρακτήρα εφόσον γίνονταν ‘για το καλό του’¹⁷. Η εν λόγω τάση είχε έντονα τα χαρακτηριστικά των ‘ειδικών’ και της επιστήμης που είχαν αναλάβει την αναμόρφωση των ποινικών πρακτικών, ώστε να γίνουν «πιο ανθρώπινες, πιο δίκαιες και πιο αποτελεσματικές»¹⁸. Συνδυασμένη με την *κοινωνική επανένταξη*¹⁹, που χαρακτήρισε το

14. Κουράκης Ν. (2008). *Θεωρία της ποινής. Μια εισαγωγή*. Εκδόσεις Σάκκουλα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σ. 66.

15. Φαρσεδάκης Ι. (1990), όπ.π., σ. 101.

16. Δασκαλάκης Η. (1985). *Μεταχείριση εγκληματία*, όπ.π., σ. 8.

17. Newburn T. (2007). *Criminology*, όπ.π., σ. 521.

18. Landreville P. (2005). «Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών», μτφρ. Α. Μαγγανάς. *Ποινική Δικαιοσύνη*, 12:1461-1468 (1462).

19. Σύμφωνα με τον Αλεξιάδη (Αλεξιάδης Στ. (2001). *Σωφρονιστική*. Εκδόσεις Σάκκουλα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σ. 83), «το κοινωνικό κράτος επεμβαίνει και με

θεραπευτικό πρότυπο της μεταπολεμικής περιόδου, έθεσε ως υποχρέωση της πολιτείας τη βελτίωση και αποκατάσταση του εγκληματία.

Ο έντονα εξατομικευμένος χαρακτήρας της μεταχείρισης²⁰, σε συνδυασμό με την απροσδιοριστία των επιβαλλόμενων ποινικών κυρώσεων δημιούργησε, ωστόσο, το πλαίσιο άσκησης έντονης κριτικής από τις αρχές ήδη της δεκαετίας του 1970²¹. Το μοντέλο αυτό δέχθηκε το ισχυρότερο πλήγμα, το 1974, όταν ο R.Martinson δημοσίευσε το άρθρο του “*What works in prison reform?*”, επιβεβαιώνοντας και ερευνητικά πλέον, την αποτυχία του μοντέλου της μεταχείρισης/αναμόρφωσης και διατυπώνοντας το συμπέρασμα πως «με λίγες μεμονωμένες εξαιρέσεις οι αναμορφωτικές προσπάθειες που αναφέρθηκαν μέχρι τώρα δεν είχαν αξιοπρόσεκτα αποτελέσματα στην υποτροπή»²². Ωστόσο, η κριτική αυτή δεν έθεσε σε αμφισβήτηση τη θεωρητική βάση του προνοιακού μοντέλου της αναμόρφωσης, σε αντίθεση με εκείνη που προερχόταν από τους νεοσυνηρητικούς, με αντιπροσωπευτικότερο τον J.Q.Wilson, ο οποίος «ήταν περιφρονητικός για τις προσπάθειες μείωσης του εγκλήματος μέσα από κοινωνικά

πατρική φροντίδα μεριμνά διαμέσου του ποινικού/σωφρονιστικού συστήματος για την απομάκρυνση αυτών των κακών παραγόντων, την προφύλαξη του ατόμου στο μέλλον και την αναμόρφωση και επανακοινωνικοποίησή του στο παρόν». Ενδεικτικός είναι και ο ορισμός του Η.Δασκαλάκη (Δασκαλάκης Η. (1985). *Μεταχείριση εγκληματία*. Α. Σάκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 1) για τη “μεταχείριση” που «...σημαίνει τους τρόπους και τα μέσα δράσης πάνω στον εγκληματία με σκοπό την άσκηση επίδρασης στη συμπεριφορά του και γενικότερα στον τρόπον της ζωής του, ώστε να επιτευχθεί η βελτίωσή του και η κοινωνική του αποκατάσταση».

20. Ο όρος “μεταχείριση” αποδίδει στα ελληνικά τον αγγλικό όρο “treatment” και τον αντίστοιχο γαλλικό “traitement”, οι οποίοι εμπεριέχουν την έννοια της θεραπείας. Το μοντέλο της “μεταχείρισης” εντάσσεται στο ευρύτερο της “αναμόρφωσης” (rehabilitation) και εστιάζει στην εξατομικευμένη εργασία με τον εγκληματία που στοχεύει στη μείωση της εγκληματικής του δραστηριότητας (Holin C. (2006). Λήμμα: “Rehabilitation”. In E.McLaughlin & J.Muncie (Eds), *The Sage Dictionary of Criminology*. Sage Publ.: London-California-N.Delhi, 347). Ο Garland (Garland D. (2001) *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*, Oxford: Oxford University Press, p. 53) αναφέρεται σ’ αυτό με τον όρο “penal-welfarism” που αποδίδεται στα ελληνικά ως “ποινικο-προνοιακό”.
21. Η Έκθεση της American Friends Service Committee “Struggle for Justice” (1971) (στο Landreville, Lemire, 1985) ασκούσε έντονη κριτική στον εξατομικευμένο χαρακτήρα της μεταχείρισης και υποστήριζε ότι οδηγεί σε αδικίες λόγω της μεγάλης διακριτικής ευχέρειας των δικαστικών αρχών, ιδιαίτερα στην περίπτωση των απροσδιόριστων αποφάσεων (βλ. και Ζαραφωνίτου, 2004, 220επ.).
22. Garland D. (2001). *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*, όπ.π., σ. 58.

προγράμματα ή οικονομική αναδιανομή»²³. Η άποψη του “*nothing works*” στο ποινικό σύστημα συνοδεύτηκε από την πλήρη εγκατάλειψη της θεωρητικής βάσης του *προνοιακού μοντέλου* (*welfare*) και σηματοδότησε τη στροφή προς πιο ουδέτερα ποινολογικά πρότυπα, βασισμένα στη *μετάπειση* (*dissuasion*) ή στην *αποτροπή* (*deterrence*) μέσω της ποινής²⁴. Στο πλαίσιο αυτό, «η αποκατάσταση του ατόμου και η κοινωνική επανένταξη αντικαταστάθηκαν, ιδίως στις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρετανία, από την εξουδετέρωση, την αποτροπή και τη διαχείριση των κινδύνων»²⁵.

Η επαναφορά του μοντέλου της ανταπόδοσης διαμορφωμένου στη βάση του αποτρεπτικού χαρακτήρα της ποινής και όχι της ηθικής επιταγής που την προσδιορίζει, εκφράστηκε μέσα από την αποκαλούμενη “*just deserts*” θεωρητική κατεύθυνση²⁶. Διατηρώντας την αναλογία εγκλήματος-ποινής, επαναφέροντας τις χρονικά προσδιορισμένες ποινές και στηριζόμενο στη νομιμότητα της ποινικής διαδικασίας και την ισότητα απέναντι στο νόμο (*due process*), το βασισμένο στη δικαιοσύνη ποινικό μοντέλο της δεκαετίας του ’80, θεωρήθηκε ως μια «*σύγχρονη ανταπόδοση*» επαναφέροντας στο προσκήνιο τη γενική και ειδική πρόληψη ως βασική σκοπιμότητα της ποινής και αποσκοπώντας σε μια «εξισορροπτική λειτουργία της ενοχής»²⁷. Στο πλαίσιο αυτό η ενοχή όχι μόνο προσδιορίζει τα όρια της τιμώρησης αλλά αποτελεί επιπλέον ουσιώδη προϋπόθεση της ποινής έτσι ώστε να συμβάλει στην επανεδραίωση της κλονισθείσας εμπιστοσύνης στο δικαϊκό σύστημα²⁸.

Τη δεκαετία του ’80, εγκαινιάστηκαν, ωστόσο, μια σειρά καινοτομίες του τύπου “*short, sharp, shock*” στη Μ. Βρετανία ή “*boot camps*” στις ΗΠΑ, οι οποίες εφαρμόστηκαν πειραματικά αλλά χωρίς ιδιαίτερη αποτελεσματικότητα και διάρκεια. Μακροβιότερο αποδείχθηκε το αμερικάνικο μέτρο “*three strikes and you’re out*”, το οποίο βασίζεται στην αυστηρότερη αντιμετώπιση ανάλογα με την προηγηθείσα υποτροπή του δράστη και οδηγεί σε παραδειγματικά αυ-

23. Ο Garland (2001, 59) αναφέρεται στο βιβλίο του J.Q.Wilson (1983). Για την νεο-συντηρητική προσέγγιση του Wilson, βλ., επίσης Τζαννετάκη Τ. (2006). *Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του J.Q. Wilson*. Α. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή.

24. Ζαραφώνιτου Χ. (2004). *Εμπειρική Εγκληματολογία*, β’ έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα, σ. 221.

25. Landreville P. (2005). «Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών», ό.π., σ. 1462.

26. Muncie J. (2006). Λήμμα: *Just deserts*. In E.McLaughlin & J.Muncie (Eds), *The Sage Dictionary of Criminology*, ό.π., σ.224.

27. Κουράκης Ν. (2008). *Θεωρία της ποινής. Μια εισαγωγή*. Εκδόσεις Σάκκουλα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σ. 66.

28. Στο ίδιο, σ. 67.

στηρή ποινή όταν διαπράττεται τρίτο κατά σειρά ποινικό αδίκημα. Η αποτελεσματικότητα του μέτρου αυτού δεν έχει αποδειχθεί. Αντίθετα, έχουν διαπιστωθεί περιπτώσεις στις οποίες μπορεί να οδηγήσει σε υπερβολές, όπως στο παράδειγμα που αναφέρει ο T.Newburn²⁹, της 25ετούς κάθειρξης που επιβλήθηκε στην Καλιφόρνια ως ποινή για το τρίτο αδίκημα που διαπράχθηκε, έστω και εάν επρόκειτο για κλοπή ενός κομματιού πίτσας από μια παρέα ανηλίκων (η ποινή μειώθηκε, τελικά, στα έξι χρόνια από το Εφετείο).

Είναι προφανές ότι την εξέλιξη των πραγμάτων επηρέασε ιδιαίτερα η πολιτικοποίηση του εγκλήματος και της αντιμετώπισής του³⁰, η οποία οδήγησε σε επιλογές μιας κατ' εξοχήν εκφραστικής, συμβολικής και δημαγωγικής δικαιοσύνης, με συνέπεια την αύξηση του αριθμού των εγκλείστων σε σημείο ώστε σήμερα να υπάρχουν πάνω από δύο εκατομμύρια κρατούμενοι στις αμερικανικές φυλακές και πάνω από πέντε εκατομμύρια να εκτίουν μη στερητικές της ελευθερίας ποινές³¹.

Η πολιτικοποίηση του εγκληματικού προβλήματος βασίστηκε σε σημαντικό βαθμό στην αμφισβήτηση της κρατικής ικανότητας για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων που ήταν εντονότερη μεταξύ των πολιτών που εξέφραζαν αισθήματα ανασφάλειας και φόβου του εγκλήματος. Η επισταμένη εμπειρική διερεύνηση των άτυπων αυτών κοινωνικών αντιδράσεων οδήγησε, ωστόσο, στην κοινά αποδεκτή διαπίστωση ότι η σύνδεση φόβου και εγκλήματος είναι καταχρηστική, εφόσον ο φόβος του εγκλήματος παρουσιάζεται οξυμένος ακόμα και σε περιόδους που το έγκλημα μειώνεται³². Καθίσταται, λοιπόν, προφανές ότι οι τιμωρητικές πολιτικές που υιοθετήθηκαν την τελευταία εικοσαετία στόχευαν βασικά στην αντιμετώπιση του φαινομένου της ανασφάλειας παρά στην αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου. Στη βάση αυτή η συζήτηση επικεντρώνεται στη 'νέα τιμωρητικότητα'³³, η οποία έχει επηρεάσει το σύνολο της αντεγκληματικής πολιτικής των δυτικών κοινωνιών, αλλά παραμένει, ακόμα και σήμερα κατ' εξοχήν αμερικανικό φαινόμενο.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος του θύματος γίνεται ιδιαίτερα σημαντικός αλλά και αμφίσημος. Ήδη, πριν τον β' παγκόσμιο πόλεμο, δημιουργήθηκε μια νέα επιστημονική κατεύθυνση, η *Θυματολογία*, η οποία περιέγραφε αρχικά «μια πε-

29. Newburn T. (2007). *Criminology*, όπ.π., σ. 520.

30. Στο ίδιο, σ. 535.

31. Στο ίδιο.

32. Ζαραφωνίτου Χ. (2006). «Εγκληματολογικές προσεγγίσεις του φόβου του εγκλήματος και της (αν)ασφάλειας». *Ποινική Δικαιοσύνη*, 8-9: 1031-1039 (1031).

33. Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S. & Morrison W. (Eds), (2005), *The new punitiveness*. Willan Publ.: Cullompton.

ριοχή μελέτης σχετικής με τη σχέση μεταξύ θύματος και δράστη»³⁴ αλλά από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και μετά μια γενικότερη προσέγγιση σχετική με το θύμα και αναφερόταν, συχνά, ως τομέας της επιστήμης της Εγκληματολογίας³⁵. Παράλληλα, αρχίζουν να δραστηριοποιούνται και οι διεθνείς οργανισμοί προς την κατεύθυνση της προστασίας των δικαιωμάτων των θυμάτων³⁶ και υιοθετήθηκαν μια σειρά σημαντικά μέτρα όπως η «αποζημίωση των θυμάτων του εγκλήματος» (απόφαση (77) 27 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, στις 28 Σεπτεμβρίου 1977), (Αλεξιάδης, 2005, 99), η υπογραφή της διεθνούς «Σύμβασης για την αποζημίωση των θυμάτων εγκλημάτων βίας» (1983)³⁷, (Φαρσεδάκης, x.x., 177), οι Συστάσεις R(85) 11 για τη «Θέση του θύματος στο πλαίσιο του ποινικού δικαίου και της ποινικής διαδικασίας», καθώς και R(87)21 για τη «βοήθεια προς τα θύματα και την πρόληψη της θυματοποίησης», του Συμβουλίου της Ευρώπης³⁸. Η Σύσταση 11 του 1985 επισημαίνει, μάλιστα, στο εισαγωγικό της κείμενο, πως η παραδοσιακή στόχευση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης στη σχέση κράτους-εγκληματία, «έτεινε μάλλον να αυξήσει παρά να ελαττώσει τα προβλήματα του θύματος». Έτσι, διατυπώνεται η σαφής θέση ότι «...θεμελιώδη λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης πρέπει να αποτελεί η ικανοποίηση των αναγκών και η προστασία των συμφερόντων του θύματος», η οποία αιτιολογείται, άλλωστε, μέσα από την ανάγκη για τόνωση της εμπιστοσύνης του θύματος στην ποινική δικαιοσύνη και αποδοτικότερη συνεργασία μαζί της. Υπογραμμίζεται, τέλος, ότι τα προτεινόμενα μέτρα δεν συγκρούονται με «άλλους στόχους του ποινικού δικαίου... όπως είναι η ενίσχυση των κοινωνικών τύπων και η επανένταξη των εγκληματιών» αλλά μπορεί να βοηθούν και σε ενδεχόμενο συμβιβασμό μεταξύ δράστη και θύματος³⁹.

34. Walklate S. (2006). Λήμμα: "Victimology". In E.McLaughlin & J.Muncie (Eds), *The Sage dictionary of Criminology*, όπ.π., σ. 452.

35. Για τη «Θυματολογία», βλ. άλλων Αρτινοπούλου & Μαγγανάς (1996), Βλάχου (2000).

36. Η Παγκόσμια Εταιρεία Θυματολογίας διοργανώνει κάθε τρία χρόνια το Παγκόσμιο Συμπόσιο Θυματολογίας καθώς και ετήσιους κύκλους συζητήσεως θεωρητικών και πρακτικών θεμάτων που αφορούν το θύμα Τσάτσουρα Α. (2001). «Νεότερες τάσεις στη θυματολογία. Τι συζητήθηκε στο 10^ο Διεθνές Συμπόσιο Θυματολογίας. Montréal, Καναδάς, 6-11 Αυγούστους 2000». *Ποινικός Λόγος*, τ.2: 721-726.

37. Φαρσεδάκης Ι. (1991). *Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της*, όπ.π., σ. 177.

38. Αλεξιάδης Σ. (2005). *Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής*. Δ' έκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σ. 191 & 262.

39. Στο ίδιο, σ. 391.

Και ο ΟΗΕ επέδειξε έμπρακτα το ενδιαφέρον του για τα θύματα, μέσα από τη «Διακήρυξη βασικών Αρχών Δικαιοσύνης για τα θύματα του εγκλήματος και της κατάχρησης εξουσίας», η οποία διατυπώθηκε από το 7^ο Συνέδριό του, στο Μιλάνο, το 1985, καθώς και η δημοσίευση των «Βασικών Αρχών και Κατευθύνσεων που πρέπει να διέπουν την αποκατάσταση και αποζημίωση των θυμάτων παραβίασης του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου», από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου των Η.Ε., το 2000 ⁴⁰. Το πνεύμα της συμπαράστασης στα θύματα και πρόληψης της μελλοντικής θυματοποίησης ενυπάρχει, άλλωστε, και σε μια σειρά από άλλα διεθνή κείμενα, όπως και στη Διακήρυξη των κρατών-μελών του ΟΗΕ της 25-4-2005⁴¹.

Πολλές εθνικές νομοθεσίες έχουν λάβει σειρά μέτρων προστασίας και αποζημίωσης των θυμάτων εγκληματικότητας και ιδιαίτερα βίαιης. Αρκετά από αυτά αποσκοπούν στην ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης και στην άμβλυνση της έντασης μεταξύ δράστη και θύματος, μέσα και από την προώθηση της διαμεσολάβησης⁴². Έχει διατυπωθεί, μάλιστα, η άποψη⁴³ πως *αμβλύνονται τα όποια ανταποδοτικά συναισθήματα των θυμάτων*, εφόσον «η ανταπόδοση είναι αποτέλεσμα της απογοήτευσης από τη σωφρονιστική-αναμορφωτική και γενικοπροληπτική πολιτική». Τα μέτρα αυτά προβλέπουν, εκτός από τις περιπτώσεις αποζημίωσης, και άλλες μορφές συμπαράστασης στο θύμα⁴⁴ και εντάσσονται στη γενικότερη κατεύθυνση της *αποκαταστατικής δικαιοσύνης* (restorative justice, justice restaurative)⁴⁵. Στο πλαίσιο αυτό επιδιώκεται η επίλυση του «βασικού κοι-

40. E/CN.4/2000/62, στο Τάκης: 2006, 1442.

41. “Bangkok Declaration Synergies and Responses: Strategic alliances in Crime Prevention and Criminal Justice” στο Τάκης: 2006, 1442 (υποσ.11).

42. Ενδεικτική είναι η Σύσταση R(99)19 για τη «Διαμεσολάβηση σε ποινικές υποθέσεις» (Αλεξιάδης, 2005, 393).

43. Σπινέλλη Κ.Δ. (1986). «Έγκλημα και θύμα». *Μνήμη Ν.Χωραφά, Η.Γάφου, Κ.Γαρδίκας*, Τ.Β΄, Α. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, σσ.249-281 (280).

44. Ενδεικτικά τα παραδείγματα του ελληνικού θεσμικού πλαισίου: η διεξαγωγή της δίκης χωρίς δημοσιότητα όταν συντρέχουν λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των διαδίκων (άρ.93 παρ.2 του Συντάγματος), η προστασία των θυμάτων και μαρτύρων σε υποθέσεις οργανωμένης εγκληματικότητας (άρ.9 Ν.2928/2001) καθώς και η προστασία θυμάτων εμπορίας ανθρώπων (Ν.3064/2002) αλλά και ενδοοικογενειακής βίας (άρ. 21, 22 Ν.355/2006).

45. Βλ. Braithwaite J. (1999). “Restorative justice: Assessing optimist and pessimistic accounts”. *Crime and Justice*, 25: 1-127, Shapland J. et al., (2006). *Restorative justice in practice. The second report from the evaluation of three schemes*. Centre for Criminological Research, University of Sheffield, Αλεξιάδης Σ. (2007). «Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του ‘εγκληματικού φαινομένου’», *Τιμτικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, Τ.ΙΙ., έκδ. Σάκκουλας: Αθήνα-

νωνικού προβλήματος» του εγκλήματος και των αποδιοργανωτικών συνεπειών του στο δεδομένο κοινωνικό σύνολο⁴⁶ (Αλεξιάδης, 2007, 992).

Οι υποστηρικτές της *αποκαταστατικής* (ή *επανορθωτικής*) *δικαιοσύνης* πιστεύουν ότι «έχει τη δυνατότητα να φθάσει σε ένα σύστημα πιο δίκαιο για το θύμα, πιο καθυστερητικό για την κοινότητα και πιο ευνοϊκό για τον παραβάτη», (Μαγγανάς, 2000, 555). Το σύστημα αυτό θεωρείται ότι παρουσιάζει περισσότερα πλεονεκτήματα από το τιμωρητικό/ανταποδοτικό σύστημα, το οποίο στηρίζεται στην αντιπαράθεση δράστη-θύματος, και από το ποινικό-προνοιακό σύστημα, το οποίο «παραμελεί» το θύμα (Το ίδιο). Οι διαδικασίες της επανορθωτικής δικαιοσύνης και, κυρίως, η ποινική διαμεσολάβηση εκλαμβάνονται, άλλωστε, και ως «τρίτη οδός ανάμεσα στην κατασταλτική και την αναμορφωτική δικαιοσύνη» (Τσήτσουρα, 2001, 725). Ο αποδιδόμενος στην *αποκαταστατική δικαιοσύνη* στόχος είναι η επίτευξη κοινωνικής ειρήνης και για το λόγο αυτό αποκαλείται και «Ειρηνοποιός Εγκληματολογία»⁴⁷.

Έντονος προβληματισμός διατυπώνεται, ωστόσο, ακόμα και από τους υπέρμαχους του κινήματος προστασίας των θυμάτων, σχετικά με τα όρια των δικαιωμάτων των θυμάτων. Ενδεικτική είναι η επισήμανση αναφορικά με «την ανάγκη ανάπτυξης δεοντολογίας στο πλαίσιο της Θυματολογίας, έτσι ώστε «η μελέτη του θύματος και η αντίδραση στη θυματοποίηση να είναι όσο το δυνατό περισσότερο αντικειμενικές» και να μην οδηγούν σε «ανταποδοτικές στάσεις ως προς τον δράστη αλλά μάλλον να επιζητείται, με τη συμβολή των δύο μερών, η καλύτερη λύση στο πρόβλημα που δημιουργήθηκε»⁴⁸.

Η επιζητούμενη, στο πλαίσιο της ποινικής δικαιοσύνης, *ισορροπία* μεταξύ δράστη θύματος δεν επιτυγχάνεται εύκολα στην πράξη. Αντίθετα, τις τελευταίες δύο δεκαετίες το θύμα διαδραματίζει, σε επικοινωνιακό επίπεδο, κεντρικό ρόλο στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης και «κινήτρια δύναμη των ποινικών πολιτικών»⁴⁹. Είναι ενδεικτικό ότι στην Αμερική πολλοί νόμοι που

Θεσσαλονίκη, 991-1017, Κρανιδιώτη Μ. (2007). *Η Ολοκλήρωση. Μέθοδος ανάπτυξης στην Εγκληματολογία*. Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα, σ. 236.

46. Αλεξιάδης Σ. (2007). «Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του 'εγκληματικού φαινομένου'», όπ.π., σσ. 991-1017 (992).

47. Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι «η αποκαταστατική δικαιοσύνη τείνει να εξελιχθεί σε κοινωνικό κίνημα με βάση τα κριτήρια της αμφισβήτησης, της στοχοθέτησης και της επίδρασης στις δημόσιες πολιτικές» Αρτινοπούλου Β. (2009). «Οι 'γκρίζες ζώνες' της αποκαταστατικής δικαιοσύνης». *The art of crime: www.theartofcrime.gr*, τ.12.

48. Η οποία διατυπώθηκε από τον Ε. Fattah στο 10^ο Διεθνές Συμπόσιο Θυματολογίας (Τσήτσουρα, 2001, 724).

49. Landreville P. & Lemire G. (1985). «Les mesures pénales», όπ.π., σσ. 325-353 (1463).

ψηφίστηκαν πήραν τα ονόματα θυμάτων, όπως Megan's law, Jenna's law, the Brady bill κ.λπ.. Η εμπειρία του θύματος δεν είναι πλέον «ατομική και άτυπη» αλλά «κοινή και συλλογική» και ένα νέο συλλογικό νόημα αποδίδεται στην ιδιότητα/κατάσταση του θύματος (*victimhood*), μια νέα 'ταυτότητα' αποδίδεται σε μια μερίδα πολιτών, η οποία κάθε άλλο παρά ομοιογενής είναι⁵⁰. Επιπρόσθετα, η 'κατάσταση' αυτή πολιτικοποιήθηκε πολύ εύκολα, εφόσον το θύμα είναι η αδύναμη πλευρά και ουδείς θα μπορούσε να της αρνηθεί τη βοήθεια και συμπαράστασή του. Προκειμένου να αιτιολογηθούν οι «θυματοκεντρικές» μεταρρυθμίσεις γίνεται επίκληση της έννοιας της *ισορροπίας*⁵¹. Η έννοια αυτή εκφραζόμενη μέσα από τον αγγλικό όρο *balance*, που σημαίνει και ζυγαριά, ορθά θεωρείται ότι παραπέμπει, μέσα από ένα σχήμα λόγου, σε μια απλουστευτική προσέγγιση του ζητήματος, η οποία δεν αρμόζει για την εξέταση του θέματος⁵².

Οι θυματοκεντρικές πολιτικές συνδέονται με μια γενικότερη στροφή της αντεγκληματικής πολιτικής προς την 'κοινότητα', η οποία είχε μεν ξεκινήσει ήδη από το 1960 από τον αγγλοσαξονικό χώρο αλλά στις μέρες μας έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις⁵³. Η *συμμετοχική αντεγκληματική* πολιτική αναπτύχθηκε και στην υπόλοιπη Ευρώπη κατά τη δεκαετία του 1980, συνδυάζοντας την αποκέντρωση των κρατικών αρμοδιοτήτων και τη συνεργασία με τοπικούς/κοινοτικούς ή και ιδιωτικούς φορείς, στη βάση της διεταιρικής που αποσκοπεί στην 'υπευθυνοποίηση' των κοινωνικών εταίρων⁵⁴ (Ζαραφωνίτου, 2003, Παπαθεοδώρου, 2005). Στη βάση αυτή αναπτύσσονται στον αγγλοσαξονικό

50. Garland D. (2001). *The culture of control*, όπ.π., σ. 12.

51. Ο Βουγιούκας αναφέρεται ειδικότερα στην «εξασφάλιση μιας απαραίτητης ισορροπίας» μεταξύ συμφερόντων του θύματος και του δράστη καθώς και περιορισμού στο ελάχιστο των περιπτώσεων «αντικοινωνικών εκδηλώσεων και αντεκδικήσεων» (2000, 75).

52. Edwards I. (2004). "An ambiguous participant. The crime victim and criminal justice decision-making". *British Journal of Criminology*, 44: 967-982 (971). Επίσης, Ο P.Rock (After homicide: Practical and political responses to bereavement, Clarenton, Oxford, 1998, σ.108) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Αν οι δράστες έχουν 'δικαιώματα' και προνόμια, το ίδιο θα έπρεπε (και για τα θύματα)... Αν στους δράστες παρέχονται άφθονες συμβουλές και υποστήριξη, το ίδιο θα έπρεπε (και για τα θύματα)... Αν οι δράστες έχουν ένα Υπουργείο Εσωτερικών (Home Office), τα θύματα και οι επιζήσαντες θα έπρεπε να έχουν ένα Υπουργείο Θυμάτων... Τα χρήματα που ξοδεύονται για τους δράστες θα έπρεπε να συγκεντρώνονται για τα έξοδα των θυμάτων και επιβιωσάντων».

53. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Garland (2001, 123), «η 'κοινότητα' έγινε η λύση για κάθε πρόβλημα ποινικής δικαιοσύνης».

54. Βλ. ενδεικτικά Ζαραφωνίτου Χ. (2003). *Πρόληψη της εγκληματικότητας σε τοπικό επίπεδο*. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα. Καθώς και Παπαθεοδώρου Θ. (2005).

χώρο, οι σύγχρονες τάσεις της Εγκληματολογίας «της καθημερινής ζωής»⁵⁵. Δίνοντας έμφαση στις περιστάσεις και ευκαιρίες⁵⁶, η τάση αυτή ενισχύει ιδιαίτερα την περιστασιακή πρόληψη⁵⁷ και την αποτροπή της εγκληματικότητας μέσα από την αυστηροποίηση των ποινικών κυρώσεων. Στόχος ήταν βασικά η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του κοινού απέναντι στην ποινική δικαιοσύνη και η αναζήτηση του πληγέντος γοήτρου του 'ισχυρού κράτους'. Είναι ενδεικτικά και όσα αναφέρονται για την εξέλιξη της 'κοινοτικής πρόληψης' από τον T.Hope⁵⁸, σύμφωνα με τον οποίο η βασισμένη στην αστεακή ανάπτυξη πρόληψη είχε ως αφετηρία κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, την 'κοινωνική αποδιοργάνωση', μεταπολεμικά εστιάστηκε στα 'κοινωνικά προβλήματα' και από το 1980 και μετά επικεντρώνεται στο πλαίσιο της 'τρομοκρατημένης πόλης'. Στο πλαίσιο αυτό διαπιστώνεται, διεθνώς, η αύξηση του σωφρονιστικού πληθυσμού, η ένταση της αστυνόμευσης, ως συνέπεια και της αύξησης των ιδιωτικών υπηρεσιών φρούρησης, και η επέκταση των τεχνικών και ηλεκτρονικών μέτρων επιτήρησης.

Τα τελευταία 20-30 χρόνια διαπιστώνεται, γενικά, η ύπαρξη μιας έντονης τιμωρητικότητας⁵⁹ τόσο στις κοινωνικές στάσεις όσο και στο θεσμικό πλαίσιο των δυτικών χωρών αναφορικά με το έγκλημα και την αντιμετώπισή του. Η αυστηροποίηση των ποινικών κυρώσεων, μέσα και από την κατά πολύ αυξημένη προσφυγή στις στερητικές της ελευθερίας ποινές, είναι ενδεικτική της μιας όψης του φαινομένου. Η επέκταση του κοινωνικού ελέγχου και της επιτήρησης των σύγχρονων μορφών 'αταξίας' και 'αντικοινωνικότητας' μέσα και από προληπτικές πολιτικές αποτελεί μία ακόμη όψη του με πολυδιάστατη ση-

Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική. Β' έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.

55. Garland D. (2001). *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*, όπ.π., σ. 127.
56. Clarke R.V. & Felson M. (1993). *Routine activity and rational choice*. NJ Transaction: New Brunswick.
57. Clarke R.V. (1995). "Situational crime prevention". In M.Tonry & D.Farrington (Eds), *Building a safer society*. Chicago: University of Chicago Press.
58. Hope T. (1995). "Community crime prevention". In M.Tonry & D.Farrington (Eds), *Building a safer society. Strategic approaches to crime*. University of Chicago Press: Chicago, 21-89, σ. 41 επ.
59. Όπως αναφέρεται και στο Ζαραφώνιτου (2008, 21), η λέξη «τιμωρητικότητα» αποτελεί απόδοση στα ελληνικά της αντίστοιχης γαλλικής λέξης *punitivité* και της αγγλικής *punitiveness/punitivity* και χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τη συγγραφέα του παρόντος στη συμβολή της στο *Αφιέρωμα στη μνήμη Η. Δασκαλάκη* (1991, 215).

μασία και συνέπειες, εφόσον έχει ως αποδέκτες το γενικότερο κοινωνικό σύνολο και όχι μόνο όσους εμπλέκονται στην εγκληματικότητα⁶⁰.

Ο συνδυασμός κρίκος της τιμωρητικής αυτής τάσης, ως στοιχείου τόσο των κοινωνικών στάσεων⁶¹ όσο και της επίσημης αντεγκληματικής πολιτικής τοποθετείται στην διάχυτη ανασφάλεια⁶², όπως αυτή οριοθετείται απέναντι στο έγκλημα και στο ενδεχόμενο θυματοποίησης, αν και είναι επιστημονικά διαπιστωμένη η συσχέτισή της με γενικότερες μορφές αποστέρησης. Με δεδομένη την εξασθένηση του κοινωνικού χαρακτήρα του σύγχρονου κράτους, τα γενικότερα ανικανοποίητα που απορρέουν από το βαθμό ένταξης στις κοινωνικές παροχές και το ρυθμιστικό ρόλο του κράτους, η αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων μετατίθεται πολύ συχνά στο ποινικό πεδίο και στην ενεργοποίηση πολιτικών κατασταλτικού χαρακτήρα, προβαλλόμενων ως 'άμεσων απαιτήσεων' στο αίτημα για περισσότερη ασφάλεια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλεξιάδης Στ. (2001). Σωφρονιστική. Έκδ. Σάκκουλας: Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Αλεξιάδης Σ. (2005). Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής. Δ' έκδ. Σάκκουλας: Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Αλεξιάδης Σ. (2007). «Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του 'εγκληματικού φαινομένου'», Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Τ.Π., έκδ. Σάκκουλας: Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 991-1017.

Αρτινοπούλου Β. (2009). «Οι 'γκρίζες ζώνες' της αποκαταστατικής δικαιοσύνης». The art of crime: www.theartofcrime.gr, τ.12.

Αρτινοπούλου Β., Μαγγανάς Α. (1996). Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Βλάχου Β. (2000). «Το θυματολογικό κίνημα: Διαμόρφωση, τάσεις και εξέλιξη», στο Β. Αρτινοπούλου (Επιμ.), Νέα κοινωνικά κινήματα. Εγκληματολογική

60. Ζαραφωνίτου Χ. (2004). *Εμπειρική Εγκληματολογία*, β' έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.

61. Ζαραφωνίτου Χ., Κουράκης Ν. (Επιστ. Επιμ.), Γουσέτη Ι., Καγγελάρη Ρ., Χαϊνάς Ευ. & Κίτσος Γ. (Συνεργασία), (2009). *(Αν)ασφάλεια, Τιμωρητικότητα και Αντεγκληματική Πολιτική*. Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, 18, Α. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή.

62. Βλ. Ζαραφωνίτου Χ. (2002). *Ο φόβος του εγκλήματος*, Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης, Α.Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, (ελληνικά-αγγλικά) και Zarafonitou Ch. (2009). "Criminal victimisation in Greece and the fear of crime: A 'paradox' for interpretation". *International Review of Victimology*, Vol. 16: 277-300.

προσέγγιση. Τετράδια Εγκληματολογίας 2, Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα, 213-260.

Βουγιούκας Κ.Ν. (2000). «Προς μια θυματολογική πολιτική στην Ευρώπη». Ν.Ε.Κουράκης (εκδ.επιμ.), Ν.Κ. Κουλούρης (συνεργ.), Αντεγκληματική Πολιτική II. Ποινικά, Α. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, 67-75.

Braithwaite J. (1999). "Restorative justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts". *Crime and Justice*, 25: 1-127.

Clarke R.V. & Felson M. (1993). *Routine activity and rational choice*. NJ Transaction: New Brunswick.

Clarke R.V. (1995). "Situational crime prevention". In M.Tonry & D.Farrington (Eds), *Building a safer society*. University of Chicago Press: Chicago.

Δασκαλάκης Η. (1985). Μεταχείριση εγκληματία. Α. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή.

Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα (1996). Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος: Αθήνα.

Edwards I. (2004). "An ambiguous participant. The crime victim and criminal justice decision-making". *British Journal of Criminology*, 44: 967-982.

Φαρσεδάκης Ι. (1990). Η εγκληματολογική σκέψη. Απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας. τ.Α', Νομική βιβλιοθήκη: Αθήνα.

Φαρσεδάκης Ι. (1991). Η κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όριά της, Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.

Farsédakis J. (1994). «La question criminelle à Athènes à l'époque classique. Idée et réactions». Αντιχάρισμα στη μνήμη του Καθηγητού Ιωάννου Κ.Παπαζαχαρίου, τ.Β'. Πάντειο Πανεπιστήμιο: Αθήνα.

Garland D. (2001). *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*. Oxford University Press: Oxford.

Holin C. (2006). Λήμμα: "Rehabilitation". In E.McLaughlin & J.Muncie (Eds), *The Sage dictionary of Criminology*. Sage Publ.: London-California-N.Delhi.

Hope T. (1995). "Community crime prevention". In M.Tonry & D.Farrington (Eds), *Building a safer society. Strategic approaches to crime*. University of Chicago Press: Chicago, 21-89.

Kellens G. (2000). *Punir. Pénologie & droit des sanctions pénales*. Éditions juridiques de l'Université de Liège: Liège.

- Κουράκης Ν. (2008).** Θεωρία της ποινής. Μια εισαγωγή. Εκδόσεις Σάκκουλα: Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Κρανιδιώτη Μ. (2007).** Η Ολοκλήρωση. Μέθοδος ανάπτυξης στην Εγκληματολογία. Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.
- Κυριακοπούλου Ου. (2008).** «Η εγκληματοπροληπτική λειτουργία της ποινής στο έργο 'ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ' του Πλάτωνα. Σύγχρονες προεκτάσεις». The art of crime: www.theartofcrime.gr, τ.9.
- Landreville P. & Lemire G. (1985).** «Les mesures pénales». In D.Szabo & M.LeBlanc (Eds), La Criminologie empirique au Québec. Les presses universitaires de Montréal, 325-353.
- Landreville P. (2005).** «Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών», μτφρ. Α. Μαγγανάς. Ποινική Δικαιοσύνη, 12:1461-1468.
- Μαγγανάς Α. (2000).** «Η επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης». Ποινική Δικαιοσύνη, τ.5: 553-561.
- Μαραγκοπούλου Α. (1984).** Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας. Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.
- Muncie J. (2006).** Λήμμα: Just deserts. In E.McLaughlin & J.Muncie (Eds), The Sage Dictionary of Criminology. Sage Publ.: London-California-N.Delhi.
- Newburn T. (2007).** Criminology. Willan Publ.: Devon, Cullompton.
- Πανούσης Γ. (2008).** Καθ' υπερβολήν. Χρήσεις και καταχρήσεις. Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.
- Παπαθεοδώρου Θ. (2005).** Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική. Β' έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.
- Pratt J., Brown D., Brown M., Hallsworth S. & Morrison W. (Eds), (2005).** The new punitiveness. Willan Publ.: Cullompton.
- Rock P. (1998).** After homicide: Practical and political responses to bereavement. Clarenton: Oxford.
- Shapland J. et al., (2006).** Restorative justice in practice. The second report from the evaluation of three schemes. Centre for Criminological Research, University of Sheffield.
- Σπινέλλη Κ.Α. (1986).** «Εγκλημα και θύμα». Μνήμη Ν.Χωραφά, Η.Γάφου, Κ.Γαρδίκη, Τ.Β', Α. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, 249-281.

Summer M. (2006). Λήμμα: "Retribution". In E.McLaughlin & J.Muncie (Eds), The Sage dictionary of Criminology. Sage Publ.: London-California-N. Delhi.

Τάκης Α. (2006). «Αποκαταστατική ποινική δικαιοσύνη στην ΕΕ: Κρατική αποζημίωση για τα θύματα εγκληματικών ενεργειών και η Οδηγία 2004/80 του Συμβουλίου της ΕΕ». Ποινική Δικαιοσύνη, 12: 1441-1451.

Τζαννετάκη Τ. (2006). Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του J.Q. Wilson. Α.Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή.

Τσότησουρα Α. (2001). «Νεότερες τάσεις στη θυματολογία. Τι συζητήθηκε στο 10ο Διεθνές Συμπόσιο Θυματολογίας. Montréal, Καναδάς, 6-11 Αυγούστους 2000». Ποινικός Λόγος, τ.2: 721-726.

Walklate S. (2006). Λήμμα: "Victimology". In E.McLaughlin & J.Muncie (Eds), The Sage dictionary of Criminology. Sage Publ.: London-California-N. Delhi.

Wilson J.Q. (1983). Thinking about crime. Vintage Books: N.York.

Ζαραφώνιτου Χ. (1991). «Οι (ανα)παραστάσεις του κοινού για το εγκληματικό φαινόμενο». Αφιέρωμα στη μνήμη Η. Δασκαλάκη. Πάντειο Πανεπιστήμιο: Αθήνα, 203-215.

Ζαραφώνιτου Χ. (2002). Ο φόβος του εγκλήματος, Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης, Α. Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή, (ελληνικά-αγγλικά).

Ζαραφώνιτου Χ. (2004). Εμπειρική Εγκληματολογία, β' έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.

Ζαραφώνιτου Χ. (2006). «Εγκληματολογικές προσεγγίσεις του φόβου του εγκλήματος και της (αν)ασφάλειας». Ποινική Δικαιοσύνη, 8-9: 1031-1039.

Ζαραφώνιτου Χ. (2008). Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί. Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα.

Ζαραφώνιτου Χ., Κουράκης Ν. (Επιστ. Επιμ.), Γουσέτη Ι., Καγγελάρη Ρ., Χαϊνιάς Ευ. & Κίτσος Γ. (Συνεργασία), (2009). (Αν)ασφάλεια, Τιμωρητικότητα και Αντεγκληματική Πολιτική. Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, 18, Α.Σάκκουλας: Αθήνα-Κομοτηνή.

Zarafonitou Ch. (2009). "Criminal victimisation in Greece and the fear of crime: A 'paradox' for interpretation". International Review of Victimology, 16: 277-300.

